

Vystúpenie z Veľkej vojny prostredníctvom práva. Československo, jeho menšiny a ich ochrana v Spoločnosti národov*

Bohumila Ferenčuhová

Abstract:

FERENČUHOVÁ, Bohumila: Exiting the Great War through the Rule of Law. Czechoslovakia, Its Minorities and Their Protection in the League of Nations.

The study applies the French term “*sortie de guerre*” (exiting the war) to the issues at the end of the Great War in the Habsburg monarchy, Central-Eastern Europe and in Slovakia, which was part of this area. It pays special attention to the issues of the minorities and the search for the possible ways in which they could be protected by international law and the treaties signed after the end of World War I. Exiting the war for Slovaks cannot be considered from a narrow local perspective. It is linked to the decision-making process regarding the exiting the war at the level of the monarch and council of ministers, which is briefly considered in the first section of the study. The second section demonstrates the impact of these decisions on Slovakia. On the basis of the published documents it depicts the situation in the Slovak countryside before the cease-fire was signed on the Italian and Western fronts and the brutalisation of society resulting from the wartime suffering. It points out the danger of its unilateral identification with antisemitism. The issue of the inclusion of Bratislava in the Czechoslovak Republic points to the importance of both social matters as well as military and diplomatic solutions reflected at the local level by the city’s inhabitants. The ethnically conciliatory policy of the governor, Samuel Zoch, offered hope for the future. The third section, analyses in detail the reaction of the powers’ representatives at the peace conference to the post-war situation in Central-Eastern Europe and the solution of the issue of minorities, on the basis of documents from the Ministry of Foreign Affairs of the French Republic and the League of Nations in Geneva. The conclusion responds to some French studies concerning the “*sortie de la Grande Guerre*” and their view of the treaties after the Great War. At the same time, it summarises the author’s knowledge gained from the work on this study.

Keywords: exiting wars, First World War, protection of minorities, League of Nations, Slovakia, Czechoslovakia

Vo svojom príspevku na tému vystúpenie z Veľkej vojny som sa inšpirovala štúdiou François Gérého, publikovanou v *Revue historique de l’armée* už v roku 2006.¹ Podľa tohto autora „*sortie de guerre*“ závisí v prvom rade od pohnútok, ktoré účastníka viedli k vstupu do vojny, a od vojenskej stratégie, ktorou ju viedli. Práve ony určujú vnímanie úlohy vojny v jednotlivých kultúrach, toho, akú úlohu zohrala v jednotlivých spoločnostiach a ako ovplyvnila medziludské vzťahy. Českí a slovenskí vojaci bojovali vo Veľkej vojne v obidvoch nepriateľských táboroch. Oveľa viac ich bojovalo na strane ústredných mocností. Zároveň však postupne vznikla z českých a slovenských krajanov, emigrantov a vojenských zajatcov celá armáda, ktorá sa zapojila do bojov proti ústredným mocnostiam

* Štúdia vznikla v rámci projektu VEGA 2/0135/15, Víťazstvo a pád Tretej republiky. Malá dohoda medzi Francúzskom a Talianskom 1914 – 1940. Vedúca projektu B. Ferenčuhová.

1 GÉRÉ, François. La manœuvre de sortie de guerre. In *Revue historique des armées*, č. 245, 2006, dostupné na internete: <http://rha.revues.org/5512> (posledný náhľad 6. 5. 2017).

na západnom fronte, talianskom fronte, ruskom fronte a napokon na Sibíri. Mala hodnotu atribútu národnej nezávislosti, ako to zdôraznil v polovici roku 1917 M. R. Štefánik. Vo Francúzsku dekrét o utvorení československej armády 16. decembra 1917 podpísali najvyšší vládni činitelia: prezident Raymond Poincaré, predseda vlády Georges Clemenceau a minister zahraničných vecí Stephen Pichon. Armáda politicky podliehala Československej národnej rade s ústredným sídlom v Paríži a mala bojovať pod vlastnou zástavou za ciele odboja – čiže zriadenie samostatného československého štátu. V Taliansku vyrokoval M. R. Štefánik zmluvu o zriadení československého vojska v apríli 1918 v mene Československej národnej rady priamo.

Vnútri habsburskej monarchie bola situácia na konci vojny zložitá a nejednoznačná. Strata lojality časti obyvateľov voči monarchii mala celý rad príčin vrátane zlej hospodárskej a sociálnej situácie, nedostatku potravín a hladu.² Napriek tomu sa slovenské vystupovanie z vojny nedá pochopiť len z úzko lokálnej úrovne. Viaz sa na rozhodovanie o vystúpení z vojny na úrovni panovníka a ministerskej rady, ktorého sa stručne dotknem v prvej časti štúdie. V druhej poukážem na dopad týchto rozhodnutí na Slovensko. V tretej časti sa zameriam na reakciu reprezentantov veľmocí na mierovej konferencii na povojnovú situáciu východno-strednej Európy a na riešenie problematiky menších.

Ak hovorím o vystúpení z vojny prostredníctvom práva, mám na mysli ten prípad, keď vojnovým cieľom je „oslobodenie nejakého národa“ a jeho právne ukotvenie. Práve preto považujem za dôležité podčiarknuť znenie nóty, ktorú Wilson adresoval habsburskej monarchii 18. októbra 1918 a to, že martinské *Národné noviny* ju zverejnili 22. októbra.

„Präsident pokladá si za povinnosť oznámiť rakúsko-uhorskej vláde, že nemôže sa zapodievať s jej predostretím, lebo od 8. januára isté veľmi významné udalosti sa stali, ktoré premenili príslušnosť a zodpovednosť severoamerickej vlády. Medzi tými 14. bodmi, ktoré prezident vtedy formuloval, je odsek: „Národom v Uhorsku a Rakúsku, ktorých položenie medzi národmi obrátené a zabezpečené chceme vidieť, treba dať najsvobodnejšiu možnosť autonómneho vývinu“. Od tých čias, ako tento bod bol napísaný a na kongrese Spojených štátov vyhlásený, vláda Spojených štátov uznala, že medzi Čecho-Slovákmi a Nemci, ako i medzi uhorskou a rakúskou dŕžavou je vojenský stav a že Česko-slovenská národná rada je skutočnou vojnou vedúcou vládou, ktorá je zaopatrená zodpovedajúcou auktoritou k vedeniu česko-slovenských vojenských a politických vecí. Uznal ďalej i úplnú oprávnenosť ašpirácií Juhoslovanov na národnú svobodu. Präsident preto nie je už v tom stave, že by uznal autonómiu týchto národov, ako základ pokoja, ale prinútený je držať sa toho, aby oni sami a nie on súdil nad tým, aká akcia uhorskej a rakúskej vlády uspokojí ašpirácie a poňatia týchto národov o ich právach a určení, prislúchajúcom im ako členom rodiny národov“³

2 BOISSERIE, Etienne. *Tchèques et Slovaques dans l'Autriche-Hongrie en guerre (1914 – 1918)* « Nous ne croyons plus aucune promesse ». *Manuscrit du dossier d'habilitation à diriger des recherches*. (habilitačná práca), Paris : Université Paris 1 Panthéon-Sorbonne, 2015.

3 Slovenský preklad nóty v Národných novinách In *Dokumenty slovenskej národnej identity a štátnosti*, 1. Bratislava : Národné literárne centrum – Dom slovenskej literatúry, 1998, s. 497, dokument 156.

Martinskí deklaranti Wilsonovu odpoveď a terminológiu zohľadnili 30. októbra 1918.

Výstup z vojny na najvyššej úrovni

Rozchod Čechov a Slovákov s habsburskou monarchiou a Uhorskom do značnej miery súvisí s vojnovými cieľmi jej vládcov. Od začiatku vojny až do posledných dní pred jej ukončením k nim patrilo zabrániť posilneniu Slovanov v ríši a nedopustiť také štátoprávne usporiadanie, ktoré by im vyhovovalo. Vývoj týchto vojnových cieľov podrobne zmapoval Petr Prokš v monografii *Vítězové a poražení. Střední Evropa v politických plánech velmocí za Velké války a na mírové konferenci v Paříži 1914 – 1918/1919 – 1920*.⁴ Kritické obdobie pre monarchiu nastalo v septembri 1918, najmä po podpise prímeria Bulharska so Spojencami. Pod vplyvom tejto situácie cisár Karol zvolal 27. septembra 1918 ministerskú radu, na ktorej vyhlásil, že nastal čas rokovať o vnútornej rekonštrukcii súštátia. Štrnásť mierových podmienok amerického prezidenta Woodrowa Wilsona sa dostalo na program zasadnutia Rady pre spoločné záležitosti Rakúsko-Uhorska 2. októbra. Predseda uhorskej vlády Sándor Wekerle v nich videl veľké nebezpečenstvo, zatiaľ čo sa predseda rakúskej Hussarek domnieval, že „Wilsonove požiadavky [síce] vychádzajú v ústrety autonómny snahám jednotlivých národov, ale môžu poslúžiť aj na rekonštrukciu a regeneráciu Rakúska“.⁵ Vzhľadom na vnútorné nepokoje a situáciu na frontoch, od ktorej sa nedalo očakávať nič dobré, Rakúsko-Uhorsko požiadalo 5. októbra prostredníctvom neutrálneho Švédska Woodrowa Wilsona o okamžité začatie vyjednávania o mieri. O štátoprávnu reformu sa panovník pokúsil vydaním manifestu zo 16. októbra o ústavnej premene dvojmonarchie na spolkový štát zložený z českého, nemecko-rakúskeho, juhoslovanského a ukrajinského štátu. Táto premena sa mala týkať pôvodne celej monarchie, ale panovník cúvol pred neústupnosťou uhorského predsedu vlády. Manifest zverejnený o deň neskôr vyhlásil premenu Rakúska na spolkový štát; každý národ si podľa neho mohol zriadiť štát na vlastnom území. Spojenie poľských území Rakúska s poľským nezávislým štátom sa nevylučovalo. Terst mal získať zvláštny štatút. Plánovaná úprava sa nijako nemala dotknúť územnej celistvosti Uhorska, platila len pre Predlitavsko. Napriek tomu uhorský parlament reagoval na cisársky manifest zo 16. októbra uvoľnením zväzku s Rakúskom, s ktorým mala Uhorsko naďalej spájať len personálna únia. Požiadavky opozície boli ešte ďalekosiahlejšie. Dňa 17. októbra 1918 parlament odhlasoval, aby sa maďarské pluky okamžite vrátili domov na obranu ohrozeného Uhorska. Tým sa urýchlil rozklad armády, pretože z frontu aj posádok začali utekať po maďarských vojakoch aj vojaci ostatných národností. Dňa 18. októbra prišla Wilsonova odpoveď na žiadosť habsburskej monarchie začať mierové rokovania na základe jeho štrnástich bodov. Skoro všetky periodiká v monarchii zverejnili konštatovanie amerického prezidenta, že Dohoda uznala Čecho-Slovákov a Juhoslovanov ako spojencov vo vojne a uznala aj ich nároky na oslobodenie.

4 PROKŠ, Petr. *Vítězové a poražení. Střední Evropa v politických plánech velmocí za Velké války a na mírové konferenci v Paříži (1914 – 1918/1919 – 1920)*. Praha : Naše vojsko, 2016.

5 Tamže, s. 54.

Preto je teraz na nich, aby rozhodli, čo ich požiadavky uspokojí. Posledná ministerská rada Rakúsko-Uhorska vo Viedni za prítomnosti panovníka rozhodla, že je nevyhnutné v mierovej akcii pokračovať, neurobiť nič také, čo by ohrozilo obrannú silu armády a zastaviť odstredivé tendencie. To však už nebolo možné. Po cisárskom manifeste zo 16. októbra a zverejnení Wilsonovej nóty najrýchlejšie zareagovali nemeckí poslanci ríšskej rady z celého Predlitavska. Dňa 21. októbra založili dočasné národné zhromaždenie, ktoré vyhlásilo nový štát – Deutsch-Österreich, kam mali patriť aj územia obývané etnickými Nemcami z Čiech, Moravy a Sliezska; 27. októbra minister zahraničných vecí Gyula Andrásy odpovedal Wilsonovi, že monarchia súhlasí s jeho názorom o „*právach národov rakúsko-uhorských, najmä o právach Čechov, Slovákov a Juhoslovanov*“;⁶ prijíma všetky jeho podmienky a žiada o okamžité prímerie na všetkých frontoch a zahájenie mierových rokovaní. Nóta bola zverejnená 28. októbra 1918.⁷ Kým štátna rada ju považovala za cestu k záchrane monarchie, obyvateľstvo Prahy si ju vysvetlilo ako bezpodmienečnú kapituláciu a vlastné víťazstvo.

Petr Prokš výstižne rezumuje túto kapitolu vystúpenia Rakúsko-Uhorska z vojny. Citujem v slovenskom preklade: „*Predáci predlitavských Nemcov svojím predošlým nacionalizmom a vyhlásením Nemeckého Rakúska a predstavitelia Uhorska svojou neústupnosťou v záležitosti vnútorných reforiem, úpornou snahou o čo najväčšie rozšírenie uhorskej samostatnosti v rámci podunajského súštátia aj odvolaním maďarských plukov domov v skutočnosti sami v podmienkach vyhrotených sociálnych a národnostných rozporov odštartovali živelný politický a územný rozpad habsburskej ríše, čo rázne využili predstavitelia slovanských národov na naplnenie svojich štátoprávných požiadaviek. Na prelome októbra a novembra 1918 sa preto Rakúsko-Uhorsko rozpadlo na jednotlivé „nástupnícke“ štáty. Československo 28. a 30. októbra 1918, Juhoslavia 29. októbra 1918, Poľsko 29. októbra 1918, Rakúsko 12. novembra 1918 a Maďarsko 16. novembra 1918. Okrem toho z územia bývalej habsburskej monarchie Taliansko získalo územie Terstu a Tridentu a Rumunsko zase Bukovinu a Sedmohradsko.“⁸*

Slovenský výstup z vojny

Vidiek

V druhej polovici októbra a začiatkom novembra 1918 monarchiu zachvátila revolúcia a ocitla sa na pokraji občianskej vojny. To platí pre Viedeň, Budapešť, České krajiny, Halič aj pre Slovensko. Na území obývanom Slováckmi vypukli nepokoje v súvislosti s návratom vojakov z frontu a ich útekmi od posádok vo vnútrozemí. Vojaci boli unavení, špinaví a najmä hladní. Pri návrate domov nenašli v komorách nič. Vojaci sa dožadovali sľúbených demobilizačných po-

6 Kapitulácia Rakúsko-Uhorska a uznanie práv Čechoslovákov v odpovedi gr. Andrásyho prezidentovi Wilsonovi 27. okt. 1918. In MEDVECKÝ, Karol A. *Slovenský prevrat*, 3. Bratislava : Komenský, Vydavateľská a literárna spol. s r. o., 1930, s. 363.

7 PROKŠ, Peter. Poslední pokusy o záchranu a přestavbu Rakousko-Uherska (květen-listopad 1918). In *Slovanský přehled, Review for Central, Eastern and Southeastern European History*, 1/2008, s. 1-13.

8 Tamže, s. 12-13.

platkov a útočili kvôli nim na notárov. Dediny najmä na severozápadnom a severnom Slovensku boli vyhladované a židovské obchody a krčmy vyplienené, často s mimoriadnou brutalitou. Násilníci sa opili, majiteľov zbili, neraz až na smrť. S odvetou neváhali ani maďarskí žandári či občasné oddiely pravidelného vojska. Násilnosti vrcholili 2. – 4. novembra 1918. Nesúviseli s 28. októbrom v Prahe ani s Martinskou deklaráciou, skôr boli súčasťou celouhorskej revolúcie.⁹ O vzniku Československej republiky sa obyvatelia zväčša ešte nedopočuli. Heslom bola sloboda a rovnosť. Vojaci obyvateľom hovorili, že nastala sloboda. Boli slobodní, lebo nemuseli poslúchať svojich veliteľov, a boli slobodní, lebo sa mohli pomstiť pánom. Slobodu si predstavovali ako totálnu anarchiu.¹⁰ V Topolčanoch na stanici sa síce pokúsili vojakom odobrať náboje, pušky, revolyvery, ale nie celkom úspešne. Takže potom demobilizovaní vojaci spoločne s obyvateľmi okolitých dedín nelútostne drancovali obchody. *„Bola sloboda, mohol teda každý robiť, čo chcel. Raboval, ničil, pálil, majetok svojich pánov, nevediac, že i sám si škodí.“* [...] *„V meste nebolo nijakej bezpečnosti. Nikto nevedel, kto vládne, či prídu Česi a či ostane bývalá vláda rakúsko-uhorská“*. Ale boli i takí, čo si chceli vládnuť sami. Jeden robotník, ktorý bol vodcom výtržníkov, šiel v ukradnutom fraku s cylindrom na hlave po hlavnej ulici v Topolčanoch a furiantsky vyhlasoval: *„Som ministrom, mne nikto nerozkazuje, lebo ja sa nikoho nebojím.“*¹¹

Na otázku slovenského farára, učiteľa a bankového úradníka *„Čo nového vo svete? Odpovedali vracajúci sa vojaci: Všeličo, prosím. Vojnu sme šťastne prehrali. Tolko trpieť a hladovať a dať sa zabíjať pre nič za nič, len preto, že to tak páni chceli mať“*.¹²

Farári konštatovali stratu náboženských a mravných hodnôt. Prevrat podľa nich celkom zmenil zmýšľanie ľudu. Asi dva týždne kostol bol prázdny a deti do školy nechodili. Situácia sa upokojila až v decembri. Chudoba nemala zárobku, a tak nemala čo jesť. Asi cez dva mesiace občiansku bezpečnosť chránila národná stráž zložená z maďarských i slovenských obyvateľov stredných vrstiev. Do Veselého nad Váhom na obranu veľkostatkárov poslali platených maďarských vojakov z Budapešti.¹³

Opisy týchto „rabovačiek“ v mnohých obciach a mestečkách zozbieral a uverejnil člen SNR a potom povereník Šrobárovho ministerstva s plnou mocou pre správu Slovenska Karol Anton Medvecký. Dnes ich niektorí bádatelia skúmajú podrobnejšie na základe archívnych dokumentov, pričom ich interpretáciu neraz posúvajú do roviny slovenského a českého antisemitizmu, a tiež zakrývania

9 Pozri FERENČUHOVÁ, Bohumila – KRAJČOVIČOVÁ, Natália. Vznik Československa a začlenenie Slovenska do nového štátu. In FERENČUHOVÁ, Bohumila – ZEMKO, Milan a kol. *Slovensko v 20. storočí. Tretí zväzok. V medzivojnovom Československu 1918 – 1939*. Bratislava : Veda, Historický ústav SAV, 2012, s. 17-58.

10 MEDVECKÝ 1930, s. 156.

11 Tamže, s. 155.

12 Tamže, s. 36.

13 Tamže, s. 59-60.

odvetných opatrení zo strany obrancov obetí týchto excesov.¹⁴ Ďalší bádatelia, napríklad Marián Hronský¹⁵ a Ismo Nurmi,¹⁶ podčiarkli, že obdobie vzbúr trvalo krátko a aktivity Slovenskej národnej rady ustanovenej 30. októbra boli úspešné. Jej členovia chodili po Slovensku a propagovali vznik Česko-slovenskej republiky. Po Martinskej deklarácii vznikali na Slovensku okrem ústrednej aj miestne národné rady a gardy, inde sa nazývali národné výbory a národné stráže. Na mnohých miestach preberali moc a pôsobili na obyvateľstvo upokojujúco. Hlásili sa k Martinskej deklarácii, ústrednej martinskej SNR a k samostatnej Česko-slovenskej republike. SNR zaregistrovala po 8. novembri asi tristo miestnych slovenských rád.¹⁷ Príchod prvých vojenských jednotiek z Čiech tiež na viacerých miestach zasiahol represívne proti nepokojom a lúpežiam, ktorých sa na západnom Slovensku dopúšťali aj utečenci zo zajateckých táborov a zbehlí vojaci, skrývajúci sa už niekoľko mesiacov v západných Karpatoch.

Medzinárodné súvislosti slovenského výstupu z vojny

Na rokovaníach o posledných vojnových operáciách a podmienkach prímeria v Paríži 4. novembra 1918 Edvard Beneš ako predstaviteľ spojeneckého a vojnu vedúceho národa uznaného postupne Francúzskom, Anglickom, Talianskom, USA a Japonskom informoval, že Národný výbor prevzal 28. októbra moc v Prahe, a tiež, že väčšina slovenského územia je už pevne v československých rukách. Podkladom posledného tvrdenia bola asi informácia, že Národný výbor vyslal na Slovensko Vavra Šrobára, Ivana Déreera, Antona Štefánka a Pavla Blahu, ktorí utvorili slovenskú vládu v Skalici. Mohli sa pri tom oprieť o nepatrnú vojenskú silu – stovku četníkov a o slovenskú légiiu – pôvodne 25. peší pluk z Lučenca vracajúci sa z talianskeho frontu.¹⁸ Táto situácia však nemala dlhé trvanie. Vláda Maďarskej republiky na čele s M. Károlyim sa pokúsila zvládnuť situáciu diplomaticky aj vojenskou cestou. Kým bývalý umiernený maďarský minister obrany Béla Linder podpísal v Belehrade dohodu o prímerí na fronte s vojenským veliteľom spojeneckých vojsk, jeho nástupca Béla Bártha sa odhodlal rozhodne zakročiť a vyslal v polovici novembra 1918 na obranu uhorských hraníc vojsko. Mohol sa oprieť o vojenské posádky v Košiciach, Lučenci, Nových Zámkoch a Prešporku i o dobrovoľnícke maďarské gardy na Slovensku. Nariadil mobilizáciu ročníkov 1896 – 1900. Vojenská jednotka v sile jedného práporu postúpila zo Zvolena cez Kremnicu do Turca a zmocnila sa Turčianskeho Sv. Martina, sídla SNR, a zatkla jej predsedu M. Dulu a evanjelického farára O. Škrovinu. Zabezpečila pre maďarskú vládu strategicky dôležité dopravné uzly Vrútky a Žilinu.

14 SZABÓ, Miloslav. „Rabovačky“ v závere prvej svetovej vojny a ich ohlas na medzivojnovom Slovensku. In *Forum Historiae*, 2015, roč. 9, č. 2, s. 35-55; SZABÓ, Miloslav. „Židovská hrôzovláda“ v dobe prevratu? Kampane proti židovským dôstojníkom a antisemitizmus na medzivojnovom Slovensku. In MANNOVÁ, Elena – DUDEKOVÁ, Gabriela a kol. *Vojak medzi civilmi. Civil medzi vojakmi. Vzťah armády a spoločnosti v období modernizácie*. Bratislava : Spoločnosť Pro historia, 2017, s. 239-259.

15 HRONSKÝ, Marián. *Slovensko pri zrode Československa*. Bratislava : Pravda, 1987.

16 NURMI, Ismo. *Slovakia a Playground for Nationalism and National Identity, 1918 – 1920. Manifestations of the National Identity of Slovaks*. Helsinki : Suomen Historiallinen Seura, 1999.

17 HRONSKÝ, Marián. Vznik a činnosť druhej slovenskej národnej rady (1918 – 1919). In PEKNÍK, Miroslav (ed.) *Slovenské národné rady*. Bratislava : Národné literárne centrum – Dom slovenskej literatúry, 1998, s. 64.

18 FERENČUHOVÁ – ZEMKO 2012, s. 29.

Koncom novembra pod československou kontrolou ostal len úzky pás Považia od Veľkej Bytče po Nové Mesto nad Váhom a juhozápadný výbežok Slovenska, ale bez Trnavy a Bratislavy. Na okupovaných územiach bolo obyvateľstvo prenasledované zo strany maďarských ozbrojených síl.

Proti vojenským zásahom na Slovensku a proti Dulovmu zatknutiu protestoval u Károlyiho prvý československý zástupca v Budapešti Emil Stodola. Károlyi mu vyšiel v ústrety najmä ako zástupcovi Slovenskej národnej rady, ktorej navrhoval kooperáciu pri udržiavaní poriadku a pokoja, posty županov na Slovensku a spoluprácu vo voľbách do uhorského parlamentu. Stodola ponuky odmietol a informoval o nich Prahu. V zložitej situácii ministerský predseda Karel Kramář poveril zastupovaním československých záujmov v Budapešti Milana Hodžu, na ktorého sa národnostne zmierlivý člen Károlyiho vlády Oszkár Jászi obrátil s ponukou rokovať o „slovenskom impériu“ v rámci Uhorska, pričom termín označoval určitú obmedzenú formu autonómie. Do hry vstúpilo Benešovo úsilie v Paríži o súhlas s presunom čs. zahraničného vojska na požadované československé územie, o stanovenie demarkačnej čiary medzi Československom a Maďarskom na pomoc pri konsolidovaní nového štátu, diplomatická pomoc Francúzska a vyslanie talianskej a francúzskej vojenskej misie do Československa. Veľký význam malo potvrdenie Československa ako spojenca z 1. decembra 1918. *„Spojenci uznali Československý štát, jeho armádu uznali ako spojeneckú armádu, prijali jeho zástupcu na konferenciách vo Versailles, ktoré stanovili podmienky rakúsko-uhorského prímeria. Československý štát má teda právo okupovať slovenské územia, hoci ich hranice treba ešte delimitovať už aj z toho titulu, že sa ako bojujúci spojenci podieľajú na exekúcii prímeria, ktoré naplánovalo okupáciu území bývalej rakúsko-uhorskej monarchie.“*¹⁹

Zároveň bola pražskej vláde adresovaná výčitka, že s krajinami ako Rakúsko, Nemecko a Maďarsko, ktoré vo vojne utrpeli porážku, rokovala a nadväzovala styky, hoci víťazné mocnosti ich vlády zatiaľ neuznali ani priamo s nimi nerokovali. Ak sa stredná Európa chcela vyhnúť revolučným výbuchom a väčším krvavým zrážkam, iného východiska ako rokovanie však nebolo.

Výstup z vojny v Bratislave

Na tomto mieste sa nebudem zaoberať problematikou stanovenia československo-maďarskej štátnej hranice, nebudem venovať pozornosť konfliktu o ňu s Maďarskou republikou rád, ani peripetiám okolo Trianonskej zmluvy až do jej ratifikácie a vstupu do platnosti z medzinárodnopolitického hľadiska, čo sa stalo až 26. júla 1921²⁰. Budú ma zaujímať skôr pokusy o zmierlivé riešenie národnostných a sociálnych konfliktov. Z tohto hľadiska je príznačný príklad

¹⁹ Tamže, s. 33.

²⁰ Pozri Tamže, s. 17-92; HRONSKÝ, Marián. *Trianon. Vznik hraníc Slovenska a problémy jeho bezpečnosti (1918 - 1920)*. Bratislava : Veda, 2011; FERENČUHOVÁ, Bohumila. Na ceste k Trianonu - československo-maďarsko-rumunské konfrontácie na jar 1919. In PETRUF, Pavol (ed.) *Slovensko a Československo v XX. storočí, vybrané kapitoly z dejín vnútornej i zahraničnej politiky. K 70. narodeninám PhDr. Dagmar Čiernej-Lamtayovej, DrSc.* Bratislava : Veda, 2010, s. 23-35; v týchto publikáciách sú odkazy na ďalšiu početnú historickú literatúru.

Prešporok – Wilsonovho mesta – Bratislava. Na žiadosť Vavra Šrobára v Ministerstve v Prahe sa od 13. marca 1919 názov mesta oficiálne ustálil ako Bratislava.²¹ Kvôli polohe na Dunaji a významu z hľadiska slovenských kultúrnych dejín sa s jej pričlenením k ČSR rátalo už v prvých náčrtoch podoby požadovaného štátu, čo neplatilo napríklad pre Žitný ostrov, s pričlenením ktorého si napríklad T. G. Masaryk nebol vždy celkom istý. Podľa uhorského sčítania ľudu z roku 1910 žilo v Prešporoku 78 223 obyvateľov. Tesnú relatívnu väčšinu 41,9 % (32 790 osôb) z nich malo nemecké obyvateľstvo, podiel maďarského obyvateľstva, ktoré počtom v posledných rokoch veľmi narastalo, bol 40,5 % (31 705 osôb), slovenského 14,9 % (11 673 osôb) a inojazyčného 2,6 % (2 055 osôb).²² Definitívne začlenenie Bratislavy do ČSR prinieslo aj zmeny v počte a národnostnom zložení obyvateľstva. Podľa sčítania ľudu z roku 1930 mala Bratislava 123 844 obyvateľov, teda o 45 621 viac ako v roku 1910. Česi a Slováci spolu predstavovali 51,34 %. V absolútnych číslach bolo najviac Slovákov – 34 836 občanov (29,80 %), Nemcov 32 801 (28,06 %), Čechov 25 177 (21,54 %), Maďarov 18 890 (16,61 %), Židov 4 747 (4,06 %), ale obyvateľov izraelitského vierovyznania bolo trojnásobne viac (14 822) a inej národnosti 446 (0,38 %). Milan Zemko, ktorý tieto počty vyčíslil na základe štatistík, hovorí o posilnení multietnicity mesta bez výraznejšej prevahy jednej jazykovej skupiny, a tiež o pretrvávajúcej kultúrnej a politickej bipolarite medzi pôvodnými Prešporákmi a prisťahovanými Bratislavčanmi.²³

V jeseni 1918 bolo v Prešporoku posádkové veliteľstvo, takže sa vyhlo drancovaniu podobne ako iné mestá s pravidelnou posádkou. Milan Hodža ho tak ako Košice ponechal za dočasnou demarkačnou čiarou dohodnutou v Budapešti 6. decembra 1918, za ktorú sa mali stiahnuť vojská Maďarskej republiky. Situácia sa zmenila po oznámení demarkačnej čiary z Paríža tesne pred Vianocami a po príchode československých legionárov z Talianska pod velením generála Luigiho Piccioneho. Až do schválenia mierovou konferenciou mala platiť ako dočasná hranica. Rozsiahla publikácia dokumentov *Pripojenie Bratislavy k Československej republike roku 1918 – 1919*²⁴ prezrádza veľa o postoji obyvateľov Prešporoka k novej príslušnosti mesta. S príslušnosťou k Československu sa nechceli zmieriť, nechceli sa stať menšinou. Nelákali ich predstavy Čechov o zvýšení významu mesta a jeho hospodárskom raste v budúcnosti. Po skúsenostiach z rokovaní s československým zástupcom Vlastimilom Tusarom vo Viedni popredný činiteľ nemecko-maďarskej radikálno-demokratickej meštianskej strany v Prešporoku Max Fejér konštatoval, že Česi k záležitosti pristupujú ako víťazi a dohoda im slúbila Prešporok. Jeho obyvatelia sa teda nemôžu spoliehať na Wilsonov princíp sebaurčenia.²⁵ Navrhol preto, aby sa po vyčerpaní možnosti bud' ostať v Uhorsku,

21 HORVÁTH, Vladimír – RÁKOŠ, Elemér – WATZKA, Jozef. *Pripojenie Bratislavy k Československej republike roku 1918 – 1919. Dokumenty*. Bratislava : Obzor, 1977, s. 317, dokument 165.

22 ZEMKO, Milan. Slovakizácia Bratislavy v 20. storočí podľa štatistík. In FERENČUHOVÁ, Bohumila (ed.) *Slovensko a svet v 20. storočí. Kapitoly k 70. narodeninám Valeriána Bystrického*. Bratislava : Historický ústav Slovenskej Akadémie vied, 2006, s. 27.

23 ZEMKO 2006, s. 31.

24 HORVÁTH – RÁKOŠ – WATZKA 1977.

25 Tamže, s. 121-122, dokument 16.

alebo sa pripojiť k Rakúsku, z mesta vytvorila samosprávna nezávislá republika na spôsob nemeckých hanzovních miest.²⁶ Počúť však aj racionálnejšie hlasy. Hovoria o hospodárskom a strategickom význame Prešporka, čoho si bol vedomý už Napoleon. O dôležitosti Devína a sútoku Moravy s Dunajom, a tiež o prepojení s cestou do Trnavy, ako aj toho, že mesto nemôže prosperovať bez svojho zázemia, ktoré je primálne na nejaký kantón či už v rámci česko-slovenského štátu, alebo „slovenského impéria“ v rámci Maďarska. O príslušnosti mesta rozhodne mierová konferencia. Alebo ho ponechá v Maďarsku, alebo mu nadiktuje inú štátnu príslušnosť. Preto Nemecká rada v Prešporku prijala uznesenie, že postaviť sa na odpor pravidelným českým vojenským silám by ohrozovalo život a majetok obyvateľstva. Prečo by mali nechať ničiť svoje polia a vinice, nechať si zbúrať domy a platiť vysoké vojenské kontribúcie? To by nebolo ani humánne, ani vlastenecké, ani nevyhnutné.²⁷ Vojenská rada sa rozhodla brániť mesto pred nepravidelnými a lúpežnými bandami, ale mesto ako celok bolo ochotné skloniť sa pred pravidelnou spojeneckou armádou zloženou z piatich až šiestich tisícok mužov. Odovzdanie mesta v hlavných rysoch dohodol 23. decembra 1918 vrchný župan Prešporka Zoltán Jankó s novovymenovaným československým županom – modranským farárom a autorom textu Martinskej deklarácie Samuelom Zochom. Dospeli k dohode, že vojská vstúpia do mesta až po sviatkoch v prvých januárových dňoch a operácia bude mať politický, nie vojensko-okupačný charakter. K menším bojom došlo najmä v okolí továrne na dynamit. Od 4. januára však generál Luigi Piccione dal generálovi Giuseppe Borianimu rozkaz zaviesť vojenské opatrenia vyplývajúce z obsadenia Bratislavy. Týkali sa vyčistenia mesta od maďarských vojakov, ktorí v ňom ostali, zablokovania mosta cez Dunaj a odrezania obyvateľstva od Petržalky a ďalších nepríjemných opatrení. Rozpustenie uhorských župných orgánov a zavedenie novej československej štátnej správy bolo úlohou Samuela Zocha. Z Bratislavy chcel urobiť hlavné mesto slovenskej časti československého štátu. Tak to uviedol vo svojej prvej vyhláske zo 4. januára 1919.²⁸ Bol plný dobrej vôle aj voči maďarským a nemeckým obyvateľom Prešporka. Hoci podľa Zákona o mimoriadnych prechodných opatreniach na Slovensku (č. 64, ZZ ČSR, zo dňa 10. decembra 1918) bola „úradnou rečou na celom území Slovenska reč slovenská a úrady sú povinné výlučne len slovenskú reč užívať“²⁹, Zoch nariadil, že „na tom území stolice, kde bývajú neslováci, sa môže úradovať aj v maďarskej a nemeckej reči“.³⁰ Mestá a obce, ktorých sa to týkalo, mienil vymenovať v zvláštnom nariadení. Ubezpečil nemecky a maďarsky hovoriace obyvateľstvo, že Slováci sa budú správať voči nim podľa zásady Jána Kollára „*Sám svobody kdo hoden, svobodu zná vážiti každou*“, že československá vláda bude rešpektovať ich občianske práva vrátane možnosti rozvíjať vlastnú kultúru a jazyk. Ubezpečil ich, že v meste bude naďalej nemecké divadlo a bude domovom nemeckej kultúry. Úrad župana bratislavskej stolice prevzal 7. januára

26 Tamže, s. 122, dokument 16.

27 Tamže, s. 149-151, dokument 36.

28 Tamže, s. 168, dokument 55.

29 Tamže, s. 167, dokument 54.

30 Tamže, s. 167, dokument 54.

a po proteste Zoltána Janka dal do maďarsky písanej tlače vyjadrenie, že chápe bolesť, ktorú pociťujú, ale bude sa usilovať robiť opatrenia prospešné pre priateľské spolužitie, a tiež garantovať bezpečnosť mesta. Chcel z neho spraviť dôležité hospodárske a kultúrne centrum (slovenskej) krajiny a počítal pritom s pomocou a spoluprácou všetkých jeho obyvateľov. Nevyžadoval prísahu Československej republiky, ale privítal a prijal slávnostný prejav lojality, ktorý po starosvetsky urobil uhorský minister vo výslužbe a bývalý župan gróf Jozef Zichy: „Podľa mojej viery a môjho presvedčenia každá moc pochádza od Boha. Teraz, keď táto moc prostredníctvom božskej Prozreteľnosti v tejto časti Uhorska bola prenesená na československú vládu, dávam toto slávnostné vyhlásenie: vám a vašej vláde telom i dušou verne slúžiť“.³¹

Opozícia robotníctva a chudobných vrstiev, odrezaných navyše od zdrojov potravy, najmä mlieka z Petržalky, však neutíchala. Zoch sa sťažoval na existenciu robotníckych a červených gárd schopných rabovania. Bol nútený zakázať kolportáž maďarskej tlače a požadoval od vojenského velenia aj zákaz schôdzí. Napriek tomu od prevzatia úradu v januári pripravoval slávnostné presídlenie Šrobárovho ministerstva s plnou mocou zo Žiliny do Bratislavy. Táto správa sa stretla s nesúhlasom najmä nemeckých a maďarských sociálnych demokratov, ktorí zorganizovali štrajk železníc, čo viedlo k ich prepúšťaniu a náboru českých železničiarov na ich miesta. Odmietnutie akademického senátu Alžbetínskej univerzity zúčastniť sa na privítaní Šrobárovej vlády pre ňu znamenalo koniec existencie. Program na túto slávnostnú udalosť bol pripravený starostlivo: výzdoba so slávobránami, promenádne koncerty, recepcie v sálach Reduty aj župného domu, predstavenie opery Predaná nevesta v Mestskom divadle, krojované skupiny. Situácia sa však skomplikovala. Časť vojska bola z Bratislavy odvelená na Tešínsko, kde vypukol územný konflikt s Poliakmi. Zoch riešil poriadkovú službu pozvaním Sokolov z Břeclavi, Uherského Hradišťa, Hodonína aj z Prahy. S poslednými pricestoval aj minister národnej obrany Václav Klofáč. Práve on dal rozhodný pokyn na skončenie umiernennej politiky voči bývalým úradníkom maďarskej a nemeckej národnosti. „*Neblahé zkušenosti posledních dnů na Slovensku a zvláště případ přešpurský (slavnostní vjezd zemské vlády na Slovensku dra Šrobára do Prešpurku byl zmařen passivní resistencí a stávkou maďarských úředníků a zřízců ponechaných prozatím ve službě Československé republiky) vyžadují bezodkladné vyměnění veškerých maďarských důstojníků, úředníků a vojínů dosud v našich službách ponechaných. [...] S ohledu na důležitost této nutnosti nesmí se poukazovati jako dosud na to, že personálu československého pro výměnu Maďarů není. [...] Případy, že z rozkazu ministerstva národní obrany na Slovensko vyslaný materiál s odchodem otálí, a proti odchodu činěny byly z mnohých stran námitky, nesmí býti trpěny*“.³² Tento rozkaz sa vykonával prostredníctvom vrchného veliteľstva východnej skupiny československých vojsk so sídlom v Kroměříži. Šrobár po presídlení svojho ministerstva do Bratislavy prevzal od veliteľa vojska v meste plukovníka Riccarda Barrecu správu verejných

31 Tamže, s. 173, dokument 58.

32 Tamže, s. 254, dokument 123.

záležitostí. Ten sa síce zaviazal, že bude naďalej dohliadať na bezpečnosť plynnárne, vodovodu a dynamitky, ale odmietol vydať zákaz verejných zhromaždení robotníkov, lebo to už vraj nebolo v jeho kompetencii.³³ Závažné bolo, že sa prejavili rozpory aj v československom vojsku, a to medzi legionármi a veliteľom Barrecom.³⁴ Obyvateľstvo sympatizujúce s politickou ľavicou vycítilo absenciu vojenskej autority a súladu medzi vojenskou a civilnou mocou. Štrajkujúci železničiari a spojári spolitizovali mzdové požiadavky, žiadali ponechať nemecký a maďarský jazyk v školách, úradoch i zamestnaní, maďarské nápisy a názvy, a tiež voľný predaj maďarskej a nemeckej necenzurovanej tlače. Na podporu týchto požiadaviek Robotnícka rada zvolala na 12. februára 1919 verejné zhromaždenie. Dav počas neho búrlivo pozdravoval veliteľa Barrecu, ktorého na oplátku ktorýsi legionár udrel pažbou pušky po hlave. Vojenská hliadka zhromaždenie rozohnala strelbou. Pri tomto zbytočnom krvavom incidente prišlo o život osem obyvateľov mesta a viac ako tri desiatky bolo zranených.³⁵ Šrobár v ten istý deň vyhlásil v Bratislave stanné právo.³⁶ Situáciu mu pomohla upokojiť nóta z Paríža adresovaná 18. januára vláde v Budapešti: „*Prímerie, ktoré sme podpísali, týkalo sa výlučne len fronty východnej armády a nemá vôbec žiadneho vplyvu na pozdejšie rozhodnutie spojencov na frontách iných. Preto štát československý, spojencami uznaný, má právo absolútnej suverenity na teritóriá, ktoré okupoval už v rozmeroch dočasných hraníc, ktoré sú určené*“.³⁷ Dňa 19. februára 1919 sa štrajk v Bratislave skončil.

Nepokoje v Bratislave mali aj medzinárodný rozmer. Splnomocnenec Československej republiky v Budapešti Ivan Krno hlásil, že výstraha mierovej konferencie ohľadom politiky *faits accomplis* ... „*dodala maďarským nádejám nového života; maďarská žurnalistika komentuje túto rezolúciu v tom zmysle, že je namierená v prvom rade proti okupácii Uhorska československým, rumunským a srbským vojskom. Ďalej posmeľuje Maďarov tá okolnosť, že mierová konferencia dosiaľ neurčila hranice nášeho štátu. Maďari kladú svoje nádeje najmä na Wilsona v Anglii [sic!]. Hlásajú, že oni chcú len uskutočnenie 14 bodov amerického presidentu, dľa ktorých vôľa ľudu (tedy plebiscit) má byť smerodajná pri riešení každej teritoriálnej otázky. Dúfajú, že pri plebiscite obyvateľstvo Slovenska čiastočne z nevedomosti a politickej nevyspelosti, čiastočne pod tlakom maďarsko-židovskej agitácie, podporovanej vyživovacími neszádzami, vyslovilo by sa proti pripojeniu k Česko-slovenskej republike*“.³⁸

Podľa Krnu februárový štrajk v Bratislave bol čiastočne zinscenovaný agitátormi z Budapešti. Jeho príprav sa osobne zúčastnil podľa vlastného priznania socialista a člen Hornouhorskej ligy Pavol Dénes.

Na rokovaní medzi Šrobárom a generálom Piccionem 13. februára v Bratislave dominovala snaha urovnať vzájomné vzťahy medzi talianskymi veliteľmi,

33 Tamže, s. 205, dokument 126.

34 Slovenský národný archív (SNA), Bratislava, OF Vavro Šrobár, šk. 4, i. č. 20, l. 98.

35 Slovenská národná knižnica, Literárny archív, (SNK LA), OF Vavro Šrobár, 173 M 2; KRAJČOVIČOVÁ, Natália. Vnútropolitický vývoj na Slovensku 1918 – 1920. In FERENČUHOVÁ – ZEMKO 2012, s. 41.

36 HORVÁTH – RÁKOŠ – WATZKA 1977, s. 274-275, dokument 134.

37 Tamže, s. 275-276, dokument 135.

38 Tamže, s. 283, dokument 139.

československými veliteľmi a slovenskou výkonnou mocou. Generál Piccione v záujme zlepšenia vzťahov vo vojsku navrhol, že vrchné veliteľstvo sa presídli z Kroměříža do Bratislavy, čo Šrobár uvítal. Zo svojej strany žiadal, aby talianski dôstojníci zjavne nenadŕžali maďarskému obyvateľstvu, nezasahovali do výkonu administrácie a súdnictva, hľadali družné styky s legionárskymi dôstojníkmi a vojskom a napokon žiadal aj odvolanie plukovníka Barrecu. Piccione mu vo všetkom vyšiel v ústrety, do Bratislavy sa presídlil 7. marca 1919 a za nového posádkového veliteľa bol vymenovaný podplukovník Giuseppe Cajo.³⁹

Šrobár opätovne vyhlásil stanné právo v Bratislave v súvislosti s nastolením Maďarskej republiky rád 25. marca. Zanedlho konflikt získal medzinárodný charakter. Za čiastočne ukončený ho možno považovať prijatím rozhodnutia o československo-maďarskej hranici z 19. júna 1919 a pričlenením Petržalky k Bratislave 14. augusta 1919.

Riešenie problematiky menšín v stredno-východnej Európe na základe medzinárodného práva

V tretej časti sa presunieme na mierovú konferenciu do Paríža. Už v rámci rokovaní o založení Spoločnosti národov Woodrow Wilson navrhoval, aby Pakt Spoločnosti národov podmienil uznanie nových nezávislých štátov víťaznými veľmocami záväzkom poskytnúť všetkým etnickým a náboženským menšinám rovnaké faktické a právne zabezpečenie ako vlastnému väčšinovému obyvateľstvu. Neskôr návrh doplnil o článok nasledujúceho znenia: „*Uznávajúc, že náboženské perzekúcie a intolerancia vedú k vojnám [...] Spoločnosť národov bude žiadať, aby sa všetky nové a novoprijímané štáty zaviazali, že neprijmú legislatívu narúšajúcu slobodu vyznania a neurobia nijaké opatrenia, ktoré by viedli k diferencovanému prístupu k vyznávačom rôznej viery, náboženstiev alebo rítov, neodporujúcich verejnému poriadku a dobrým mravom.*“⁴⁰

Tento Wilsonov návrh však na rokovaníach o založení Spoločnosti národov neuspel. V januári a vo februári 1919 z projektu Spoločnosti národov vypadli aj menšinové klauzuly, ktoré vypracovali britský a americký právny expert Sir Cecil Hurst a David Hunter Miller. Podobne dopadol návrh lorda Roberta Cecila, ktorý si želal, aby Rada Spoločnosti národov mohla zasiahnuť proti prejavom náboženskej neznášanlivosti vlád a ich neliberálnemu postoju k iným náboženským vyznaniam.⁴¹ V agende mierovej konferencie menšinová záležitosť ostala najmä kvôli výraznej aktivite židovských organizácií v západnej Európe a USA.⁴² V ich úsilí sa spájali národné sionistické ciele a reakcia na alarmujúce správy o anarchii a pogromoch, ktoré sprevádzali koniec vojny vo východnej a strednej Európe. Koncom októbra 1918 Svetová sionistická organizácia vydala *Kodanský*

39 SNA, OF Vavro Šrobár, šk. 4, i. č. 20, folio 97.

40 MILLER, David Hunter. *The Drafting of the Covenant*, 2. New York – London : G. P. Putnam's Sons 1928, s. 91.

41 Knižnica a archív Spoločnosti národov, Ženeva (SDN), S 2453, britský návrh Paktu Spoločnosti národov.

42 Bližšie FINK, Carole. *Defending the Rights of Others, The Great Powers, the Jews and International Minority Protection 1878 – 1938*. Cambridge : Cambridge University Press, 2004.

manifest, v ktorom formulovala svoje ciele do štyroch základných bodov: národný štát v Palestíne, zrovnoprávnenie Židov v ostatných štátoch, národná autonómia v tých krajinách, kde žila židovská menšina, a zastúpenie v Spoločnosti národov.⁴³ Bezprostredne pred mierovou konferenciou a po jej začatí sa za politickú a kultúrnu autonómiu Židov zasadzoval aj britský The Joint Foreign Committee a American Jewish Council z USA. Liberálnejšie spôsoby zabezpečenia občianskej rovnoprávnosti a náboženských slobôd pre židovských občanov mala v pláne parížska Alliance israélite universelle. Sionisti založili 25. marca 1919 Komitét židovských organizácií pri mierovej konferencii pod vedením Juliana Macka a neskôr Louisa Marshalla. Významnú úlohu v ňom zohrával aj zástupca sionistov z poľských zemí Nahum Sokolow. I keď do tohto komitétu svojich zástupcov nevyšlal ani The Joint Foreign Committee ani Alliance israélite universelle, ktoré sa neusilovali o uznanie židovských národných práv a podobné snahy v Británii a Francúzsku považovali za kontraproduktívne, uzavreli s Komitétom židovských organizácií pri mierovej konferencii dohodu o lojalite a vzájomnej podpore pri presadzovaní židovských záujmov.⁴⁴ Všetky zmienené organizácie pozornosť zamerali na situáciu v Rumunsku a najmä Poľsku. Od nich vyšiel popud, aby do mierových zmlúv s novovzniknutými štátmi bola zakomponovaná medzinárodná ochrana rasových, náboženských a jazykových menšín.⁴⁵ Už 20. apríla 1919 spracoval Komitét židovských organizácií pri mierovej konferencii prvý projekt ochrany národnostných menšín. Hovorilo sa v ňom v prvom rade o automatickom získaní občianstva na základe rodiska, okrem prípadov opustenia tohto územia päť rokov pred 1. júlom 1914, alebo ak medzitým dotyčný získal iné občianstvo. Ďalej sa ochrana mala týkať rovnosti občianskych, náboženských, politických a národných práv a požadovalo sa zrušenie zákonov, ktoré boli s týmito ustanoveniami v rozpore. Autonómia sa mala týkať zakladania a riadenia menšinových náboženských, dobročinných, osvetových a spoločenských organizácií, a tiež proporcionálneho zastúpenia v niektorých zastupiteľských orgánoch. Požadovala sa garancia jazykovej rovnoprávnosti a rešpektovanie židovského posvätného dňa. Všetky tieto záruky sa mali zakotviť v ústavách štátov a ich dodržiavanie mala sledovať Spoločnosť národov. Projekt tieto požiadavky zdôvodňoval tým, že vo východnej Európe vznikli štáty ako Poľsko, Rumunsko, Československo, Juhoslávia, Grécko a ďalšie. Skoro v doslovnom znení odovzdal 10. mája 1919 zmienený komitét mierovej konferencii memorandum so svojimi oficiálnymi požiadavkami. Uviedol v ňom navyše, že „v zmysle týchto článkov židovské obyvatelstvo [...] utvorí národnú menšinu so všetkými právami v uvedenom rozsahu.“⁴⁶ Memorandum Komitétu židovských organizácií pri mierovej konferencii prevzal David H. Miller a tvorilo aj podstatu menšinovej zmluvy predloženej na podpis Poľsku.

43 SCHRAMM, Tomasz. Geneza i powstanie traktatu o ochronie mniejszości narodowych. In BLOCH, Czesław – ZIELIŃSKI, Zygmunt (eds.) *Powrót Polski na mapę Europy*. Lublin : Redakcja wydawnictw KUL, 1995, s. 299.

44 Tamže, s. 302-303.

45 FEINBERG, Nathan. *La question des minorités à la Conférence de la Paix 1919-1920 et l'action juive en faveur de la protection internationale des minorités*. Paris : Rousseau et Cie Editeurs, 1929.

46 SCHRAMM 1995, s. 305.

Wilson sa k svojmu návrhu vrátil po návrate z USA, kde sa tiež oboznámil s predstavami židovských náboženských obcí o zárukách pre židovské obyvateľstvo vo východnej Európe. Dňa 1. mája 1919 na zasadnutí Najvyššej spojeneckej rady (Rady štyroch) opätovne nastolil problematiku ochrany židovského obyvateľstva v Poľsku a Rumunsku. Navrhol, aby mierová zmluva s Nemeckom obsahovala články o ochrane Židov v Poľsku a upozornil, že v tomto štáte budú žiť aj početní Nemci. Wilsonova koncepcia ochrany menšín sa opierala o rešpektovanie základných ľudských práv a slobôd; prezident USA ju sformuloval do dvoch hlavných zásad: 1. zmluvná strana sa mala zaviazat', že nezakáže a nebude zasahovať do slobody vyznania, náboženstva a viery, ktorá je v súlade s verejným poriadkom a morálkou, a nebude svojim občanom zasahovať do slobody vyznania, náboženstva či viery; 2. že všetkým rasovým a národnostným menšinám, ktoré žijú pod jej jurisdikciou, zaručí po právnej i faktickej stránke rovnaké zaobchádzanie, aké poskytuje rasovej a národnostnej väčšine svojho ľudu.⁴⁷ Ďalšie materiály týkajúce sa menšinovej problematiky v nových štátoch vypracoval David Hunter Miller a sir H. Llewelyn Smith. Obidvaja boli presvedčení o tom, „že nové štáty vznikli vďaka úsiliu a obetiam dohodových spojencov, ktorí presadili, aby novým štátom boli odstúpené územia, a preto majú právo i povinnosť vynútiť si od nich, aby z hľadiska všeobecných záujmov zabezpečili predchádzajúce práva obyvateľstvu, ktoré zmenilo štátnu príslušnosť.“⁴⁸ Zároveň to malo byť podmienkou ich uznania v nových hraniciach. V súlade s týmto stanoviskom dohodoví štátnici zriadili Komisiu pre nové štáty a menšiny, ktorá pripravovala menšinové zmluvy ako súčasť mierových zmlúv. Stretla sa prvý raz 3. mája 1919 za predsedníctva francúzskeho diplomata Philippa Berthelota a účasti ďalších zástupcov Francúzska, Veľkej Británie, USA, neskôr aj Talianska a Japonska. Súrna bola najmä záležitosť Československa a Poľska, lebo už 7. mája malo Nemecko dostať podmienky mierovej zmluvy. Na podrobné vypracovanie klauzúl nebolo dost' času, tak sa do textu návrhu mierovej zmluvy dostal len zápis o *iunctim* o budúcej zmluve o menšinách, ktorá bude podpísaná zároveň s mierovou zmluvou (články 86 a 93 návrhu, neskôr Versailleskej zmluvy).⁴⁹

Komisia sa spočiatku venovala len otázkam ochrany menšín v Poľsku a Československu, ale už v prvej polovici mája svoju právomoc rozšírila aj na tie štáty, ktoré po vojne získali nové veľké územia, čiže na Kráľovstvo Srbov, Chorvátov a Slovincov, Rumunsko a Grécko.⁵⁰ Do 16. mája pripravila návrh menšinovej zmluvy s Poľskom, ktorý Rada štyroch analyzovala 17. mája. K už zmieneným menšinovým klauzulám pribudla ešte garancia týkajúca sa práv optantov, ktorí sa rozhodli Poľsko opustiť, aby si tam mohli ponechať všetky nehnuteľnosti a bez poplatku vyviezť všetok hnutel'ný majetok. Komisia pre nové štáty a menšiny a Rada štyroch sa zhodli na tom, že ochrana práv menšín, najmä židovských, sa bude týkať len novovzniknutých štátov a ich pripojených území. Pridali k nim

47 *La documentation internationale. La paix de Versailles, 10.* Paris : Editions internationales, 1932, s. 12.

48 Note by Sir Hubert Llewelyn Smith. In *La documentation internationale* 10, 1932, s. 15.

49 SCHRAMM 1995, s. 306.

50 MILLER, David Hunter. *My diary. At the Conference of Peace. With Documents, 13. New States (Minorities).* New York : [vlastným nákladom], 1925, s. 26-67.

aj tri krajiny, ktoré vo vojne utrpeli porážku – Rakúsko, Maďarsko a Bulharsko. Spojenci odmietli židovské požiadavky týkajúce sa kolektívnych „národných“ práv, pretože by sa tak vytvoril nebezpečný precedens aj pre víťazné veľmoci. Britský diplomat James Headlam-Morley síce navrhol, aby sa menšiny mohli obrátiť so sťažnosťami na Spoločnosť národov, čím by sa zamedzilo priame zasahovanie veľmocí do tejto záležitosti, ale zároveň zdôraznil, že systém ochrany by sa mal týkať len nových štátov, v opačnom prípade by mohol mať nepredvídateľné následky vzhľadom na francúzskych Kanadánov, Írov, Škótov, Walesanov, Baskov a ďalšie etniká v západnom svete.⁵¹ Zástupcovia veľmocí prijali také riešenie, že hlavné spojenecké a združené mocnosti uzavru s vyššie uvedenými štátmi zvláštne zmluvy garantujúce menšinám základné práva. Spoločnosť národov bude mať právo zasiahnuť v prípade ich porušenia. Návrh zmluvy o ochrane menšín dostalo Poľsko na vyjadrenie oficiálne 22. mája.⁵²

Dohodová formulácia článku 93 mierovej zmluvy týkajúca sa menšinových záruk sa stretla s veľkými výhradami najmä zo strany Poľska, Kráľovstva Srbov, Chorvátov a Slovincov a Rumunska a dostala sa na program plenárneho zasadnutia mierovej konferencie 31. mája 1919. Zároveň sa tu diskutovalo o návrhu mierovej zmluvy s Rakúskom a o menšinových záväzkoch, ktoré sa mali týkať štyroch nástupníckych krajín. Delegát Rumunského kráľovstva Ion Bratianu vystúpil proti návrhu menšinovej zmluvy, pretože by obmedzila suverenitu jeho krajiny. Vyjadril ochotu prijať záväzky na ochranu menšín v rámci Spoločnosti národov, ale ostro kritizoval skutočnosť, že sa mali týkať len strednej a východnej Európy. Poľský delegát Ignacy Paderewski vystúpil zmierlivejšie, ale zmysel jeho vystúpenia bol rovnaký: „*Poľsko prizná všetkým rasovým, jazykovým a náboženským menšinám rovnaké práva ako svojim obyvateľom. Zaistí tým menšinám rovnaké práva, aké im priznávajú alebo v budúcnosti priznajú veľké mocnosti alebo západné štáty.*“⁵³ Plenárne zasadnutie 31. mája vošlo do dejín ako vzbura malých spojencov, ktorí však jednoznačne ťahali za kratší koniec. Georges Clemenceau a Woodrow Wilson argumentovali, že dohodové a pridružené mocnosti vyhrali vojnu a sú zodpovedné za trvalý mier. Wilson jasne vyjadril, že budúci mier budú garantovať veľmoci a „*je pre nás nemožné garantovať tie územné usporiadania, ktoré nepovažujeme za spravodlivé a nemôžeme súhlasiť s ponechaním prvkov nepokoja, ktoré – ako usudzujeme – porušujú svetový mier.*“⁵⁴

Po uzavretí prímeria a počas prvého polroka 1919 tlač v západných krajinách neprestala prinášať niekedy pravdivé, ale často prehnané tvrdenia nielen o krvavých incidentoch, ale aj o krutých pogromoch najmä na pomedzí východnej Haliče a Ukrajiny, kde ešte neustala občianska vojna a vojna o hranice. Túto otázku sa usiloval dať na pravú mieru napríklad slavista Ernest Denis, expert vo francúzskom Comité d'Etudes. Spracoval materiál *La question juive sur le territoire de la*

51 LUNDGREN-NIELSEN, Kay. *The Polish Problem at the Paris Peace Conference*. Odense : University Press, 1979, s. 341-348.

52 MILLER 1925, s. 26-27.

53 SCHRAMM 1995, s. 308.

54 Tamže, s. 308.

Pologne historique, ktorý sa našiel v materiáloch Komisie Spoločnosti národov. Bránil Poliakov pred zovšeobecňujúcimi obvineniami z antisemitizmu a poukazoval na pozitívne príklady vzájomného spolužitia, hoci neskrýval, že určité prejavy antisemitizmu boli a sú v Poľsku prítomné. Jasne sa vyjadril proti poskytnutiu politickej autonómie Židom. Podľa neho by sa tak v Poľsku utvorila skupina, ktorá by sa dištancovala od spoločenského a štátneho života, riadila by sa len podľa vlastného práva a rešpektovala by len vlastných predstaviteľov. To by bolo kontraproduktívne a pravdepodobne by podľa neho viedlo len k ďalším nepokojom a útokom na židovské obyvateľstvo.⁵⁵

Otázka, či bude menšinám priznaná právna subjektivita, patrila k základným problémom úvah o koncepcii rodiaceho sa systému aj v máji a júni 1919. Konečná odpoveď politikov, diplomatov a expertov dohodových krajín na túto požiadavku bola záporná: malo ísť o rovnoprávnosť a ochranu jednotlivca, ktorý mal mať právo združovania a kolektívneho presadzovania vlastných potrieb.

Paderewski si vyžiadala čas na spracovanie písomnej odpovede na návrh menšinouj zmluvy.

Vo vopred pripravenom memorande, ktoré na upomínanie veľmocí odovzdal mierovej konferencii 15. júna, zopakoval svoje ubezpečenie, že Poľsko sa správa rovnako ku všetkým svojim občanom. Ohradil sa proti článku 93 mierovej zmluvy s Nemeckom, pretože by na jeho základe Poľsko muselo súhlasiť so zasahovaním dohodových mocností do svojich vnútorných záležitostí. Použil pri tom historickú argumentáciu a zdôraznil, že aj delenie Poľska bolo dôsledkom zasahovania veľmocí do záležitostí týkajúcich sa náboženských menšín. Protestoval v prvom rade proti sústavnej kontrole Ústavy Poľskej republiky a jej konštitučných zákonov veľmocami. Poľsko sa zaviazalo poskytnúť štátne občianstvo všetkým svojim obyvateľom, ale uviedlo tiež, že sa nechce viazať garantovanými menšinovými záväzkami, pretože ak minority budú cítiť vonkajšiu podporu, povzbudí to ich sťažnosti proti Poľsku. Väčšinové obyvateľstvo na to bude reagovať podráždene, čo povedie k stálemu napätiu. Namietal aj proti tomu, že víťazní spojenci nerátajú s ochranou poľskej menšiny v Nemecku. Zvlášťne židovské školstvo a privilégia v záležitostiach osvety hodnotilo poľské memorandum ako nebezpečné pre jednotu štátu.⁵⁶

Poľské argumenty prerokovala Rada štyroch 17. júna 1919 a dokonca aj David Lloyd George, ktorý ich na zasadnutí prezentoval, ich považoval za dôležité a hodné pozornosti. Došlo však len k celkom malým zmenám v pripravovanej menšinouj zmluve s Poľskom. Napríklad jidiš mal byť len pomocným jazykom v základných školách židovskej menšiny. Záväzky týkajúce sa nemeckej menšiny v Poľsku sa mali vzťahovať len na územie, ktoré bolo pred Veľkou vojnou súčasťou Nemeckej ríše. Projekt odpovede na Paderewského memorandum opäť vypracovala Komisia pre nové štáty a menšiny. Po jeho prerokovaní v Rade štyroch

55 Tamže, s. 301-302, 323.

56 MILLER 1925, text poľského memoranda s. 170-179.

23. júna došlo aj na odpoveď, ktorú dostal Paderewski o deň neskôr. Podpísal ju Georges Clemenceau ako predseda mierovej konferencie, išlo však o odpoveď Najvyššej rady konferencie na základe konsenzu expertov a štátnikov víťazných mocností, najmä Francúzska, USA a Veľkej Británie. Odpoveď Poľsku z 24. júna 1919 sa odvolala na medzinárodnoprávnu prax 19. storočia, najmä na ustanovenia Berlínskeho kongresu: podľa nich sa zaužívalo, že štát, ktorý získava medzinárodné uznanie, je povinný rešpektovať niektoré zásady vládnutia a záväzky formou medzinárodných dohôd. Odpoveď sa neobmedzovala na ochranu náboženských menšín, ale upozorňovala aj na celkom novú situáciu, ktorá si vyžadovala nové opatrenia: „Územia, prechádzajúce k Poľsku alebo k iným štátom, nevyhnutne zahrnujú početné obyvateľstvo, ktoré rozpráva jazykom inej rasy a nie tej, ku ktorej bude pripojené. Dlhé roky nepriateľstva tieto rasy výrazne rozdelili. Dúfame, že sa ľahšie zmieria so svojou novou situáciou, ak budú od začiatku vedieť, že dostanú potrebné záruky ochrany proti *nespravodlivosti alebo útlaku. Môžeme dokonca dúfať, že samotná existencia týchto záruk konkrétne napomôže vytúžené zmierenie a nebude potrebné tieto záväzky ďalej posilňovať*“.⁵⁷

Odpoveď trvala na tom, aby Poľsko poskytlo svojim židovským občanom zvláštne záruky. Zároveň Clemenceau výslovne uviedol, že tieto klauzuly dohodovej zmluvy s Poľskom neznamenaajú uznanie Židov ako autonómneho alebo zvláštneho politického spoločenstva vnútri poľského štátu. Vyučovanie iného ako poľského jazyka nesmelo napomáhať rozvíjať separatizmus menšín a poľský štát mal dostať právo zaviesť povinné vyučovanie poľštiny do všetkých škôl na vlastnom území. Novým prvkom pri ochrane menšín bolo ich garantovanie Spoločnosťou národov.

Paderewski sa 26. júna 1919 opäť dožadoval reciprocity pri ochrane nemeckých menšín v Poľsku a poľských v Nemecku. Prioritou však bolo, aby Nemecko vôbec podpísalo mierovú zmluvu. Nemecká delegácia sa vo svojej odpovedi z 29. mája 1919 postavila proti poľskému koridoru, spochybnila pripojenie Horného Sliezska k Poľsku a zároveň sa vyjadrila aj k menšinovej problematike. Požadovala medzinárodnú ochranu „národných“ menšín v rámci Spoločnosti národov. Žiadala, aby mierová zmluva obsahovala určité záruky pre nemecké menšiny, ktoré sa v dôsledku územných zmien ocitnú v inom štáte (najmä v Poľsku). Vyslovila želanie, aby sa utvorila kultúrna autonómia na územiach obývaných menšinou a vyslovila ochotu zachovávať rovnaké zásady voči cudzím menšinám na svojom území. Návrh mierovej zmluvy bol výsledkom ťažko hľadanej zhody medzi americkými, britskými a francúzskymi predstavami, preto ho veľmoci 16. júna 1919 vrátili Nemecku bez zmien a s ultimátnou žiadosťou o podpis. Rozhodli však, že v Hornom Sliezsku sa bude konať plebiscit a ubezpečili Nemecko, že sú „*pripravené poskytnúť nemeckým menšinám záruky týkajúce sa vzdelávania, náboženstva a kultúry na tých územiach, ktoré budú oddelené od Nemecka a prejdú pod právomoc štátov vytvorených (mierovými) zmluvami. Tieto záruky*

⁵⁷ Tamže, s. 215-222, list Clemenceaua Paderewskému 24. 6. 1919. Príloha C k 21. schôdzi Komisie pre nové štáty.

*budú pod ochranou Spoločnosti národov.*⁵⁸ To vysvetľuje prijaté riešenie, podľa ktorého menšinová zmluva s Poľskom zaväzovala tento štát rešpektovať práva nemeckej menšiny len na území, ktoré predtým patrilo Nemecku. Záruky sa netýkali napríklad nemecky hovoriacich občanov na území bývalej Kongresovky. V snahe získať nemecký podpis na mierovej zmluve mocnosti nepožadovali, aby sa Nemecko zaviazalo rešpektovať práva svojich poľsky hovoriacich občanov. Zároveň upokojovali Paderewského tým, že podobné záruky budú od Nemecka žiadať pri jeho vstupe do Spoločnosti národov. V roku 1926, keď sa rokovalo o vstupe Nemecka do Spoločnosti národov, veľmoci sľub daný Poľsku nespĺnili. Pozícia Nemecka vo svete bola už natoľko silná, že si vtedy úspešne nárokovalo stále miesto v Rade Spoločnosti národov a blokovalo rovnakú žiadosť Poľska. O ochrane poľsky hovoriacich nemeckých občanov sa už nehovorilo. V júni 1919 situácia Poľska, ktoré ešte nemalo stanovené všetky hranice, mu nedovoľovala, aby sa ďalej vzpieralo, preto menšinovú zmluvu zároveň s Versailleskou zmluvou s Nemeckom 28. júna 1919 podpísalo. Získalo tak medzinárodnoprávne uznanie piatich veľmocí a na oplátku sa zaviazalo, že bude prijímať len také zákony, ktoré nebudú v rozpore s jeho menšinovými záväzkami.⁵⁹ Na celom území Poľska platili klauzuly týkajúce sa židovského školstva, kultúry a charitatívnych spolkov. Jeden špeciálny článok zaručoval občanom židovského vyznania právo na rešpektovanie ich sviatočného dňa aj zo strany súdnej moci a štátnej správy. Poľsko sa okrem iného zaviazalo, že v sobotu nebude organizovať ani parlamentné voľby, ani voľby do miestnej samosprávy.

Československá problematika sa v komisii dostala na program až po odsúhlasení poľského „vzoru“ zmluvy medzi spojencami a novým štátom. Ale už predtým sa o riešení problematiky menšín diskutovalo na pôde Komisie pre česko-slovenské záležitosti. Na rozdiel od Poľska v nej židovská problematika nezohrávala nijakú úlohu. „Rabovačky“ boli záležitosťou týkajúcou sa konca októbra a začiatku novembra 1918; v prvej polovici roka 1919 západná tlač neobviňovala Československo z antisemitizmu. Z hľadiska bezpečnosti Československa znepokojoval najmä vysoký počet etnických Nemcov v Českých krajinách. Pôvodne sa rátalo s tým, že ich počet sa zníži tým, že využijú možnosť opcie pre Rakúsko alebo Nemecko.⁶⁰ Československo bolo v chýlostivej situácii najmä kvôli konfliktu s Maďarskou republikou rád, ktorý vypukol v súvislosti s vojenským obsadzovaním „územia Rusínov na juh od Karpát“ (oficiálny termín, ktorý mierová konferencia v Paríži používala pre neskoršie ustálený názov Podkarpatská Rus) v rámci hraníc, o ktorých už dlhšie rokovala teritoriálna Komisia pre česko-slovenské záležitosti na mierovej konferencii. Územie obsadili rumunské a československé vojská pod velením dohodových, najmä francúzskych generá-

58 SDN, R 1613, 41/116/116.

59 Obsah poľskej menšinovej zmluvy bližšie FERENČUHOVÁ, Bohumila. Ochrana národnostných menšín v Spoločnosti národov a československá politika. In BENEŠ, Zdeněk – KOVÁČ, Dušan – LEMBERG, Hans (ed.) *Hledání jistoty v bouřlivých časech. Pro Česko-německou a Slovensko-německou komisi historiků vydává nakladatelství Albis international*, 2006, s. 115-116.

60 Pozri FERENČUHOVÁ, Bohumila. Veľmocenský diktát alebo vedecký problém? Rokovanie o hraniciach Československa v prvej fáze mierovej konferencie v Paríži roku 1919. In ŠVORC, Peter – HARBULOVIČ, Ľubica (ed.) *Stredoeurópske národy na krížovatkách novodobých dejín 1848 – 1918*. Prešov : Universum, 1999, s. 246.

lov. Bolo to pred podpísaním mierovej zmluvy s Rakúskom a Maďarskom a definitívnym určením československo-maďarskej hranice. Kým vojenské velenie Dohody bolo nútené rokovať o demarkačnej čiare medzi rumunskými a československými ozbrojenými silami, Rada ministrov zahraničných vecí Dohody požiadala 5. mája Komisiu pre česko-slovenské záležitosti, aby jej oznámila, akú podobu by mala mať podľa predbežných mierových podmienok rusínska autonómia. Komisia sa zišla 15. mája 1919 a na rokovanie zavolať aj Edvarda Beneša. Ten zasadil problém do všeobecného menšinového kontextu. Vysvetlil, že československá vláda mieni podporovať všetky trendy vývoja k federálnej organizácii celého štátu, ale zatiaľ by bolo podľa neho predčasné prijať konkrétny decentralizačný plán. Bol ochotný rokovať o zvláštnom štatúte s Rusínmi, nie však s inými menšinami.⁶¹ Francúzsky zástupca Jules Laroche podobné riešenie považoval za precedens neželanej žiadosti Rakúska, aby pripravovaná Saint-germainská zmluva zabezpečila zvláštny štatút aj pre českých Nemcov. Britský zástupca navrhol, aby autonómia Rusínov tvorila súčasť zvláštny zmluvy medzi spojencami a Československom, s čím Beneš súhlasil. Komisia pre česko-slovenské záležitosti ho požiadala, aby predložil písomné memorandum o tom, akú podobu zvláštny štatútu je československá vláda ochotná poskytnúť rusínskemu obyvateľstvu. Požadovaný návrh dostala o dva dni neskôr. Československý návrh zo 17. mája zdôraznil skutočne výnimočné postavenie, ktorého sa malo územiu Rusínov dostať. Kontrastoval s ním plán na centralizáciu jadra republiky, ktorá sa mala deliť na kraje riadené krajským náčelníkom, pričom krajské rady, ktoré mu mali pomáhať, mali mať len administratívnu a kontrolnú funkciu.⁶² Dňa 20. mája Komisia pre česko-slovenské záležitosti odporúčala Rade ministrov zahraničných vecí, aby sa memorandum o právnom postavení Rusínov na juh od Karpát, ktoré predložil čs. minister zahraničných vecí, stalo základom vzťahov medzi Československou republikou a Rusínmi. V tom istom čase Beneš odovzdal mierovej konferencii aj nótu s československým programom riešenia národnostnej otázky.⁶³

Československo sa ukázalo voči požiadavkám veľmocí týkajúcich sa menšín ústretovejšie ako Poľsko a Rumunsko. Na 10. schôdzi Komisie pre nové štáty a menšiny, ktorá sa konala 20. mája 1919 na Quai d'Orsay, Philippe Berthelot prečítal Benešovu nótu o národnostnom usporiadaní Československej republiky. Hneď v prvom článku sa uvádzalo, že čs. vláda hodlá usporiadať štát na základe národných práv a švajčiarskych konštitučných zásad, rešpektujúc zároveň špecifické české podmienky. V ďalších sa sľubovalo zavedenie všeobecného volebného práva, pomerné zastúpenie národností v parlamente a slobodné používanie iných jazykov v školstve, administratíve aj na súdoch. V ôsmom článku stálo, že oficiálnym jazykom bude čeština, v zahraničí bude štát známy ako česko-

61 KOLÁŘ, František. Podkarpatská Rus na Pařížské mírové konferenci. In Československá historická ročenka 1997, s. 66; Archives du Ministère des Affaires étrangères, Paris (AMAE), Commission des affaires tchéco-slovaques, Procès verbal No 12, Séance du 15 mai 1919, s. 104-107.

62 *La Paix de Versailles 10 1932*, s. 71-73.

63 DEJMEK, Jindřich – KOLÁŘ, František (ed.) *Dokumenty československé zahraniční politiky. A/2/1. Československo na pařížské mírové konferenci 1918 – 1920*. Praha : Ústav mezinárodních vztahů, Univerzita Karlova v Praze – nakladatelství Karolinum, Historický ústav AV ČR, 2001, s. 324, dokument 204.

-slovenský, v praxi však nemčina bude druhým rovnoprávnym jazykom krajiny. Čs. vláda totiž chce v každodennom živote vyhovieť svojmu obyvateľstvu, a preto zavedie podobný liberálny režim ako Švajčiarsko.⁶⁴

Členovia komisie konštatovali, že prísluby idú ďalej, ako vôbec môžu od Československa žiadať.⁶⁵ V stanovisku Komisie pre nové štáty a menšiny sa uvádzalo, že najzávažnejším problémom pre Československo bude približne trojmiliónová nemecká menšina. Nemci v Čechách mali do roku 1918 privilegované postavenie a dominantný vplyv v štáte, bolo to vysoko rozvinuté a schopné obyvateľstvo, nie bez agresívnych prejavov. „*Je jasné*“, konštatovala správa komisie, že „*prosperita a možno aj existencia nového štátu bude závisieť od toho, či sa mu podarí integrovať Nemcov ako ochotných občanov.*“ Písalo sa v nej aj to, že riešenie tejto obrovskej úlohy má dosah na konštitučný charakter štátu a množstvo jeho inštitúcií, a bolo preto lepšie „*ponechať ho na samotných Čechov*“. So zreteľom na Benešove sľuby o liberálnom prístupe k menšinám a nemeckej menšine zvlášť sa komisia rozhodla nevenovať zvláštnu pozornosť tejto najvplyvnejšej a najorganizovanejšej československej menšine, ale uspokojiť sa len s najvšeobecnejšími zásadami, ktoré Československo bezpochyby prijme bez akýchkoľvek výhrad.⁶⁶ Pokiaľ išlo o autonómiu Rusínov, „*Komisia sa vo svojom návrhu klauzúl úzko pridržiavala návrhov a do značnej miery aj aktuálnych slov pána Beneša; v niektorých prípadoch sú však až priveľmi detailné a komisia myslí, že nie je potrebné ani želatelné zmluvne zaväzovať Česko-Slovenský štát až do presných detailov.*“⁶⁷

Výsledkom práce komisie, ktorá zasadala do septembra 1919, boli jednak návrhy na články o ochrane menšín v mierovej zmluve s Nemeckom, Rakúskom a Bulharskom, jednak príprava tzv. minoritných zmlúv s Poľskom (podpísaná 28. júna 1919 vo Versailles), s Československom (podpísaná v Saint-Germain-en-Laye 10. septembra 1919), s Kráľovstvom SHS (akceptovalo ju deklaráciou 5. decembra 1919), s Rumunskom (podpísaná v Paríži 9. decembra 1919) a s Gréckom (podpísaná v Sèvres 10. augusta 1920), ktoré tvorili základ medzinárodnej ochrany menšín po prvej svetovej vojne. Materiály 64 zasadnutí komisie boli publikované.⁶⁸

V mierovej zmluve medzi spojeneckými a združenými mocnosťami a Rakúskom podpísanej 10. septembra 1919 v Saint-Germain-en-Laye sa Československo v článku 57 zaviazalo, že prijme vo zvláštnej zmluve ustanovenia o ochrane záujmov tých obyvateľov krajiny, ktorí sa od ostatných líšia rasou, jazykom a vyznaním. Na základe tohto záväzku bola vypracovaná zvláštna zmluva medzi hlavnými spojeneckými a združenými mocnosťami a Československom podpísaná zároveň so Saint-germainskou mierovou zmluvou, ktorá podrobnejšie rozvádzala

64 MILLER 1925, s. 6-70; Pozri tiež KUBU, Eduard. Cíle a handicapy politiky Edvarda Beneše ve Společnosti národů. In BENEŠ – KOVÁČ – LEMBERG 2006, s. 58-62.

65 FERENČUHOVÁ 2006, s. 90-91.

66 Annex (B) to eleventh meeting Report No.3, Czecho-Slovakia, In *La Paix de Versailles 10*, 1932, s. 123.

67 Tamže, s. 123.

68 Tamže.

všeobecné ustanovenia mierovej zmluvy s Rakúskom týkajúce sa ČSR, jej povinností ako nástupníckeho štátu vrátane záväzkov voči vlastnému menšinovému obyvateľstvu. Obidve zmluvy v plnom rozsahu prevzal československý právny poriadok zákonmi 507 a 508 Zb. z. a n. z 31. decembra 1921.⁶⁹

V jej preambule sa konštatovalo, že „*spojenie, ktoré bolo predtým medzi starým kráľovstvom českým, markrabstvom moravským a vojvodstvom sliezkym na jednej a ďalšími územiami bývalého mocnárstva rakúsko-uhorského na druhej strane navždy úplne prestalo [...], že národy Čiech, Moravy a časti Sliezska, ako aj národy Slovenska sa z vlastnej vôle rozhodli spojiť a aj sa spojili trvalým spôsobom za tým účelom, aby utvorili jednotný, zvrchovaný a samostatný štát zvaný Československá republika, ku ktorým sa pripojili aj národy Rusi [vo francúzskom origináli „Ruthénie“] na juh od Karpát“.*⁷⁰

V zmluve bol uplatnený historický princíp, vôľa národov – čiže sebaurčovacie právo, a tiež potvrdenie uznania republiky ako už existujúceho suverénneho štátu zo strany víťazných veľmocí. Ďalšie články tejto zmluvy obsahovali záruky rovnakého zaobchádzania so všetkými občanmi štátu bez rozdielu rasy (národnosti), náboženstva a jazyka. Československo sa zaviazalo v prvom článku, že „*ustanovenia obsiahnuté v článku 2 až 8 tejto hlavy budú uznané za základné zákony, že žiadny zákon, žiadne nariadenie, ani žiadny úkon úradný proti nim nebude mať moc“.*⁷¹ Zaručilo právo na život, na osobnú slobodu a tiež slobodu vyznania pre všetkých svojich občanov bez rozdielu pôvodu, národnosti, jazyka, rasy alebo náboženstva. Ďalšie záväzky sa týkali štátneho občianstva: občanmi ČSR sa mali stať bez akýchkoľvek formalít všetci nemeckí, rakúski a uhorskí štátni príslušníci žijúci v čase uvedenia zmluvy do platnosti na územiach, ktoré pripadli Československu. Títo však mali dostať právo opcie, ktoré mohli využiť do dvoch rokov od uvedenia zmluvy do platnosti; v takom prípade sa mali presťahovať do 12 mesiacov do krajiny, ktorú si zvolili, pričom si mohli v pôvodnej krajine ponechať nehnuteľný majetok a vziať so sebou všetky hnutelnosti. Československý návrh, aby sa v zmluve výslovne uviedlo, že s majetkom budú môcť nakladať „*za rovnakých podmienok ako československí štátni príslušníci“*, Komisia pre nové štáty a menšiny odmietla ako nepotrebný. Článok štyri stanovil, že ak sa niekto narodil na československom území, stačilo to na získanie štátneho občianstva v tom prípade, ak dotýčny nemal občianstvo inej krajiny. Československo malo pripomienky aj k týmto zásadám a dosiahlo niektoré upresnenia a obmedzenia záväzkov týkajúcich sa štátneho občianstva, ich väzbu na bydlisko či domovské právo.⁷² Bez výhrad sa zaviazalo rešpektovať v teórii i v praxi rovnosť každého občana pred zákonom, rovnaké poskytovanie občianskych aj politických práv a rovnakú šancu na uplatnenie bez zreteľa na pôvod (rasu,

69 MOSNÝ, Peter. *Podkarpatská Rus. Nerealizovaná autonómia*. Bratislava : Slovak Academic Press, 2001, s. 17-18.

70 *Sbírka zákonů a nařízení státu československého*, částka 134, vydáno 31. prosince 1921, s. 2301. V českém úradnom preklade uverejnenom až po prijatí Ústavy ČSR sa na rozdiel od originálneho textu uvádza názov republiky jedným slovom, bez spojovníka.

71 Článok 1 zákona č. 508/1921 *Zbierky zákonov a nariadení*.

72 Podrobná právna analýza por. MOSNÝ 2001, s. 19-20.

národnosť), náboženstvo či jazyk. Československým občanom, ktorí patrili k rasovým, náboženským alebo jazykovým menšinám, sa zaručovalo rovnaké právo ako iným československým občanom zakladať, riadiť a kontrolovať na vlastné náklady charitatívne, náboženské a sociálne inštitúcie a školy a slobodne v nich používať vlastný jazyk a praktizovať svoje náboženstvo. Zvláštne články zmluvy sa týkali menšinových jazykov a zakazovali obmedzovať ich používanie v osobnom živote a v obchode, pri náboženských úkonoch, v tlači, publikáciách a na verejných zhromaždeniach. Pred súdom sa príslušníkom menšín zaručovalo právo používať svoj jazyk v písomnom aj ústnom prejave. Článok deväť sa vzťahoval na mestá a okresy, kde žili početní občania, hovoriaci iným jazykom ako česko-slovenským. V tom prípade im zmluva zaručovala školy s vlastným vyučovacím jazykom, vláda však mala právo nariadiť v nich povinné vyučovanie češtiny. Menšiny mali právo využívať v proporčnej miere verejné (štátne či lokálne) fondy vo svoj prospech na vzdelávanie, cirkevné účely alebo dobročinnosť. Druhá kapitola začínala článkami 10 – 13, venovaným autonómnemu štatútu Podkarpatskej Rusi, a posledný 14. článok zmluvy stanovil, že záruky, týkajúce sa osôb patriacich k rasovým, náboženským a jazykovým menšinám, predstavujú záväzky medzinárodného záujmu, ktoré bude garantovať Spoločnosť národov. Nebudú sa môcť meniť bez súhlasu väčšiny Rady Spoločnosti národov. Československo v ňom vyjadrilo súhlas s tým, že každý člen Rady bude mať právo oznámiť Spoločnosti národov porušenie (infración) alebo nebezpečenstvo porušenia prijatých záväzkov, a s tým, že Rada bude ďalej postupovať podľa vlastného uváženia a podľa okolností vyberie vhodné a efektívne prostriedky ďalšieho postupu. Prípadný spor bol považovaný za spor medzinárodného charakteru a mohol byť predložený na posúdenie Stáleho súdu medzinárodného práva podľa článku 14 Paktu Spoločnosti národov.

Československo bez väčších námietok začlenilo svoje záväzky do ústavy. Na rozdiel od terminológie Spoločnosti národov šiesta hlava ústavy uzákonila ochranu „národných“, náboženských a rasových menšín a navyše podľa článku 134 „akýkoľvek spôsob násilného odnárodňovania je nedovolený“, pričom nezachovávanie tejto zásady môže zákon prehlásiť za konanie trestné.⁷³ Československá ústava v súlade s tradičným stredoeurópskym chápaním stotožnila národnosť s jazykom, nemenovala výslovne jazykové menšiny, ale zahrnula ich do pojmu „národných menšín“.

Systém ochrany národnostných menšín prešiel po podpísaní mierových zmlúv ďalším vývojom v každodennej praxi na pôde Spoločnosti národov. Táto sa podujala garantovať v prvom rade ochranu osôb patriacich k „rasovým, náboženským a jazykovým menšinám“ v nových alebo podstatne zväčšených štátoch stredno-východnej Európy. V oficiálnych dokumentoch Spoločnosti národov sa nepoužíval dnes zaužívaný anglický termín „national minority“ či francúzsky „minorité nationale“.

73 *Dokumenty slovenskej národnej identity a štátnosti*, 2, Bratislava : Národné literárne centrum, 1998, s. 116, dokument 194.

Ešte pred ratifikáciou zmlúv s menšinovými záväzkami a uplatnením ich garantovania zo strany Spoločnosti národov začali prichádzať do Ženevy telegramy, listy aj objemné publikácie so sťažnosťami na postavenie menšín v nových štátoch. Početné dokumenty, ktoré prichádzali do menšinovej sekcie sekretariátu Spoločnosti národov jasne ilustrovali závažnosť zmien, ktoré sa obyvateľstva silno a osobne dotýkali. Najzávažnejšie boli sociálne problémy späté so stratou existenčných istôt určitých skupín obyvateľstva. V Československu súviseli najmä s rozsiahlou agrárnou reformou. Množstvo ľudí aj z Československa sa Spoločnosti národov sťažovalo, že po rozpade habsburskej monarchie im ani jeden z nástupníckych štátov nechcel z rôznych administratívnych dôvodov priznať štátne občianstvo. Pridávali sa k tomu existenčné problémy súvisiace s neplatením starobných a invalidných dôchodkov. Ani jedna z petícií, ktoré na tieto okolnosti upozorňovali, nebola na sekretariáte Spoločnosti národov odložená bez zodpovedajúcej právnej analýzy či postup vlády nebol v rozpore s menšinovými záväzkami. Pritom účelom nebol postih, ale hľadanie riešení s tým cieľom, aby sa situácia nových štátov v súvislosti s existenciou menšín nevyostrila. Od jesene 1920 sa sťažnosti v súlade s uznesením Rady Spoločnosti národov považovali za petíciu s informačnou hodnotou, čiže nie za súdnu „žalobu“, čo často nechápali právnici vlád so záväzkami, ale ani tí, na ktorých sa obracali menšinoví petenti. Rozhodnutie o ďalšom postupe zostávalo v kompetencii členov Rady, menšinová sekcia sekretariátu však zohrávala dôležitú úlohu pri zhromažďovaní, analýze a vyhodnocovaní materiálov a tiež v styku s vládami štátov s menšinovými záväzkami. Vykonávala akúsi poradenskú službu už na začiatku legislatívneho procesu v nástupníckych štátoch, pri príprave zákonov týkajúcich sa štátneho občianstva, školstva, používania jazykov, agrárnej reformy a podobne. Skúmala nielen na základe menšinových petícií, ale aj novinových správ a informácií, ktoré si vyžiadala od vlád, či pripravované zákony nie sú v rozpore s ich menšinovými záväzkami. Aj prácu právnych expertov v menšinovej sekcii (Erik Colban, Pablo de Azcárate a iní) môžeme priradiť k humanitárnemu a transnárodnému obratu – precitnutiu – počas vystupovania z prvej svetovej vojny. O iných písali napríklad Dzovinar Kévonian či Jean-Michel Guieu, alebo Bruno Cabanès.⁷⁴

Problematické zostáva uplatňovanie ochrany menšín v 30. rokoch 20. storočia, keď sa Spoločnosť národov nedokázala rozhodne postaviť proti tým štátom, ktoré už od roku 1933 diskriminovali židovskú menšinu, najmä po prevzatí politickej moci v Nemecku nacistami. Franz Bernheim, ktorý našiel útočisko pred prenasledovaním v Prahe, podal 12. mája 1933 v Spoločnosti národov petíciu, ktorá obsahovala závažné fakty o porušovaní občianskych práv, diskriminácii a ohrození rasovej menšiny v Nemecku. Československo a Poľsko sa vtedy spoločne pokúsili uplatniť na pôde Spoločnosti národov štvrtú rezolúciu Rady Spoločnosti národov z roku 1922, podľa ktorej mali všetky štáty rešpektovať práva

74 CABANES, Bruno. *The Great War and the Origins of Humanitarianism*. Cambridge : Cambridge University Press, 2014; KEVONIAN, Dzovinar. Les juristes, la protection des minorités et l'internalisation des droits de l'homme. In *Relations internationales*, 149, 1, 2012, s. 57-22; GUIEU, Jean-Michel. Les juristes français, la Société des Nations et l'Europe. In BARIÉTY, Jacques (ed.) *Aristide Briand, la Société des Nations et l'Europe, 1919 - 1932*. Strasbourg : Presses universitaires, 2007, s. 185-199.

príslušníkov menšín aspoň na úrovni všeobecných zásad rovnakého zaobchádzania a nediskriminácie. Prijatie rezolúcie valného zhromaždenia zablokovalo Nemecko aj Taliansko, ktoré čoskoro Spoločnosť národov opustili.⁷⁵

Prežívanie posledných dní po prvej svetovej vojne na Slovensku, v Českých krajinách či vo Francúzsku bolo odlišné. Na Slovensku neistota pretrvávala dlho, nenájdeme tu jednoznačných víťazov a porazených, vinníkov a nevinných. Z národného hľadiska môžeme chápať vznik Československej republiky ako oslobodenie a cestu k demokracii pre všetkých, aj pre príslušníkov menšín. Zo sociálneho hľadiska život ostal ťažký. Generácia tých, čo sa narodili niekoľko rokov po ukončení druhej svetovej vojny, vníma posledných sto rokov ako súčasnosť aj preto, že posledné dni prvej i druhej vojny im sprostredkovali priamo rodičia a starí rodičia, bolo by ich teda treba skúmať v rovine pamäti a zabúdania, pripomínania či zakrývania niektorých stránok histórie. V dedinských kronikách a rodinných spomienkach zalovili niektorí autori beletrie až po dlhých rokoch. Rôzne postavy románu Alfonza Bednára *Hromový zub* si nevdojak pripomínajú „rabovačky“ a bezprostredné odvety za ne. „*Ponáhľala sa, myslela na hrubý orechový konár. (Dubovania ešte spomínajú, ako sa bála toho orecha. Od rabovačiek ju desil najmä spodný hrubý konár, plúca a srdce jej zasekoval strachom)*“: [...] „*Karácsonyi pomaly zašiel za Hasalov orech, zastal, sedel v aute a díval sa na spodný, najhrubší konár. Tu vraj viseli ôsmi, pomyslel si. Šiesti len tak naslepo, dvaja naostro – koho sa opýtať, kto? Vojna má veľmo hrubý, veľmo dlhý chvost*“.⁷⁶ Tiene dvoch obesených bez súdu nezmiznú z pamäti dediny ani potom, keď sa jej obyvatelia rozhodnú tristoročný orech, na ktorom sa tak stalo, zoťať a vyklčovať aj s koreňmi.

75 FERENČUHOVÁ, Bohumila. Silné a slabé stránky medzinárodnej ochrany menšín: od Spoločnosti národov k Európskej únii. In ŠRAJEROVÁ, Olga (ed.) *Otázky národní identity – determinanty a subjektivní vnímání v podmínkách současné multietnické společnosti*. Opava : Slezský ústav Slezského zemského muzea v Opavě, Dokumentační a informační středisko Rady Evropy při Evropském informačním středisku UK v Praze, 2001, s. 47-63.

76 BEDNÁR, Alfonz. *Hromový zub*. Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1964.

Cituj:

FERENČUHOVÁ, Bohumila. Vystúpenie z Veľkej vojny prostredníctvom práva. Československo, jeho menšiny a ich ochrana v Spoločnosti národov. In *Forum Historiae*, 2018, roč. 12, č. 2, s. 50-73. ISSN 1337-6861.

...

PhDr. Bohumila Ferenčuhová, DrSc.
 Oddelenie novších dejín
 Historický ústav SAV,
 P. O. Box 198,
 Klemensova 19,
 814 99 Bratislava
histfere@savba.sk